

Drs. R.C. Vervoorn, Steenwijk

Het gloria van de hemel en de zon

De hemelen vertellen Gods eer ...

Psalm 19:2-7

Psalm 19 behoort niet tot de onbekende psalmen. Vooral de oude berijming, met haar gebeeldhouwde taal, zal menigeen zich herinneren:

“Het ruime hemelrond vertelt met blijden mond Gods eer en heerlijkheid.” Het is het beginlied geweest van veel morgendiensten en op zonnige dagen gevolgd door vers 3: “God heeft voor ‘t grote licht, de zon, een tent gesticht.”

Als inleiding op de wetslezing en om de kerkgangers er bij te bepalen waar het nu eenmaal om draait in de godsdienst, werd gelijk maar vers 4 aangeheven: “Des HEREN wet nochtans verspreidt volmaakter glans.” En na het aanhoren van de tien geboden kon de gemeente dat beamen met: “Dus krijg ik van mijn plicht, o God een klaar bericht.”

Hoe indrukwekkend ook, het is de vraag of op die manier de psalm recht is gedaan.

Psalm 19 bestaat uit twee gedeelten, die op het eerste gezicht niet veel met elkaar te maken hebben, noch qua inhoud, noch qua stijl. Het lijken haast twee psalmen. Beide zijn lofliederen. We bezien nu het eerste gedeelte, *Het gloria van de hemel en de zon* en volgende keer het tweede, *Het gloria van de tora*.

Here, ontferm U over de schepping

Als je vandaag aan een gelovige zou vragen “Schrijf eens een lied over de schepping”, dan is de kans groot dat het geen loflied zou worden maar een klaaglied. De schepping waarin wij leven is in de 20e eeuw zo ontzettend vervuild en verloederd. En voor onze eeuw zijn de verwachtingen alleen nog maar erger. We zullen het niet ontkennen, dat de schepping roept tot Gods lof, maar door haar ontreding is ze ook het voorwerp van klacht en roept ze om ontferming. Daarom past – naar ons gevoel voor de hemel en de zon eerder een *Kyrie* dan een *Gloria*. En dat is niet alleen maar een modern gevoel. Paulus spreekt in Romeinen 8:19-23 over de vergeefsheid waaraan de schepping is onderworpen, die in al haar delen zucht als in barensnood.

Lieflijk en mooi?

Een romantische ziel zal misschien het mooie van de schepping benadrukken. De natuur is zo prachtig en lieflijk, en voor velen een vindplaats geworden voor God. Maar dat staat de dichter van Psalm 19 niet voor ogen. Het

Inhoud

Het gloria van de hemel en de zon

153

Drs. R.C. Vervoorn, Steenwijk

De stad, de toren en de naam (I)

154

Over de actualiteit van de torenbouw van Babel

Dr. R. Fernhout, Daarle

Rembrandt, een paulinisch christen

156

Ds. J. Riemersma, Sliedrecht

Niet thuis in de tijd...

158

Tasten naar een weg om te gaan

Lezer en dr. H. Klink

Twee boeken

159

Drs. J.G. Barnhoorn, Nunspeet

Een woord van C.S. Lewis

De strenge uitspraken van Christus zijn alleen genezend voor degenen die ze streng vinden...

gaat hem niet om esthetische of ethische kwaliteiten van de natuur. In de natuur gaat het er niet lief aan toe! De natuur is vaak zeer wreed en willekeurig en de hemel vormt daar geen uitzondering op. Orkanen verwoesten alles wat ze op hun weg tegenkomen. Als je God moet leren kennen uit de natuur alleen, dan komt daar een totaal ander Godsbeeld uit dan de Bijbel ons toont. De schepping laat ons wel God als Schepper zien, maar niet als God die liefheeft.

Gods wijsheid en grootheid

Psalm 19 vertelt van de orde die God in zijn schepping heeft gelegd. "De dag sproeit sprake uit over de dag" en "de nacht verkondigt kennis aan de nacht". De regelmatige tocht die de zon doorloopt - het laat de grootheid van de schepping zien en het planmatige. De hemel en de zon zijn geen chaos. Alles heeft zijn plaats. God heeft de nacht van de dag onderscheiden, het licht van het duister. Er ligt wijsheid aan ten grondslag. De orde laat zien dat God boven de schepping staat.

Het is niet een saaie orde, waarin niets gebeurt. De dag en de nacht wisselen elkaar af, de zon gaat als een

held, als een bruidegom haar tocht langs de hemel. De hemel en de zon, ze zijn zo groots in onze ogen, maar ze volgen de natuurwetten die God ze heeft opgelegd. Daarin brengen ze Hem lof toe. Daarin zijn ze de vingerafdrukken van Hem, die ze met gevoel, met inzicht en met wijsheid tot stand heeft doen komen. De schepping draagt het keurmerk van de Meester in zich. Het omvattende van de hemel, zijn uitgestrektheid is ook een beeld van grootheid van God, ook al schiet het beeld te kort. Want God is zo groot dat zelfs de hemelen Hem niet kunnen bevatten. De zon is bij uitstek het beeld van de Here (bijv. Ps. 84:12), hier getekend als bruidegom, het beeld dat de profeten gereserveerd hebben voor de Here zelf, die zijn volk neemt tot bruid. Zo verwijzen de hemelen, maar met name de zon, in haar gang door de hemel en haar woonplaats aldaar naar God in Zijn grootheid. Als het in de psalm vervolgens over de toren gaat, dan spreekt daar toch iets uit van de verwondering dat de Schepper van hemel en aarde, die Zijn woning in de hemel heeft en majestueus Zijn ongekende gang gaat, bij Zijn volk wil wonen en Zijn wet geeft.

Dr. R. Fernhout, Daarle

De stad, de toren en de naam (I)

Over de actualiteit van de torenbouw van Babel

Reeds lang had ik het besef, dat het verhaal van de torenbouw van Babel waarmee Genesis 11 begint, eigenlijk beter in onze tijd past dan in het verre verleden, waarin deze geschiedenis zich afspeelt. Enige steun voor

dit besef vond ik bij de befaamde exegeet Claus Westermann die in zijn uitleg schrijft dat in dit verhaal 'van tevoren de mogelijkheid van een ontwikkeling geschetst wordt die zich als bepalend voor de gehele mensheid pas in het technische tijdperk heeft verwerkelijkt'. Wanneer je dan bedenkt dat we met een tekst te maken hebben van veel meer dan tweeduizend jaar vóór het aanbreken van het 'technische tijdperk', is enige verwondering op z'n plaats. Hoe kan een tekst van zó lang geleden zó actueel zijn? Deze verwondering wordt nog des te groter, wanneer je de opvatting van Westermann consequent toepast op onderdelen van dit verhaal. In wat volgt heb ik getracht dit te doen, waarbij ik me bepaal tot de actualiteit van deze geschiedenis en andere exegetische bijzonderheden buiten beschouwing laat. Verder probeer ik - met alle schroom als niet specifiek deskundige! - zo veel mogelijk recht te doen aan de eigenaardigheden van de Hebreeuwse tekst. Daarom maak ik ook vooral gebruik van de vertaling van het Nederlands Bijbelgenootschap van 1951 (NBG), die zich hiertoe beter

Colofon

Ecclesia, voorheen 'Kerkblaadje', is een uitgave van de Stichting Vrienden van Dr. H.F. Kohlbrugge en verschijnt zaterdags om de veertien dagen.

Redactie: Drs. M. den Admirant, Ds. J.K. Vlasblom, Mw G.M. van Ommen-Middelkoop

Eindredactie: Ds. L.J. Geluk en Dr. H. Klink

Vaste medewerkers:

Drs. J.G. Barnhoorn, Dhr. T. van Es, Dr. R. Fernhout, Dr. M. Verduin en Ds. I.J. Wisse.

Redactieadres: Dorpsweg 11, 4223 NA Hoornaar, tel. 0183-581321

Internet-adres: www.ecclesianet.nl

Abonnementprijs: € 19,50 per jaar

Administratie: Baron Bentinckstraat 51, 7731 EK Ommen tel. 0529 456729, Postbankrekeningnr. 88 71 47

Adm. Ecclesia/Kerkblaadje te Ommen of Bankrekeningnr. 34.89.69.619 t.n.v.

St. Vrienden van Kohlbrugge te Ommen

Druk: drukkerij Ridderprint, Ridderkerk

leent dan de Nieuwe Bijbelvertaling.

Reeds de eerste zin van het verhaal is opmerkelijk: 'De gehele aarde nu was één van taal en één van spraak'. Bedoeld wordt, uiteraard, dat de gehele mensheid één taal sprak, maar het klinkt schromelijk overdreven om in dit verband te spreken over de gehele aarde. De mensheid had zich namelijk nog niet verspreid over de aarde. Die verspreiding neemt pas aan het einde van het verhaal een aanvang, waar dan ook de uitdrukking 'de gehele aarde' herhaald wordt. Weliswaar lezen we in de 'volkenlijst' van het voorafgaande hoofdstuk over de verdeling van de volken op de aarde, maar wat daar staat beschreven, speelt zich af ná wat in het begin van Genesis 11 wordt verhaald; verderop hoop ik een verklaring te geven voor dit anachronisme in de volgorde van Genesis 10 en Genesis 11. Kortom, die ene taal gold slechts voor een beperkt gebied, want het grootste gedeelte van de aarde was nog onbewoond. Wanneer er dan toch sprake is van 'de gehele aarde' is dit kennelijk bedoeld om een ideale situatie schetsen, die destijds alleen nog maar in beginsel aanwezig was: één taal voor heel de wereld.

We zien echter hoe de verwerkelijking van dit ideaal over letterlijk 'de gehele aarde' zich razendsnel aan het voltrekken is in onze tijd. Er is thans een taal die stormenderhand de hele wereld verovert, namelijk het Engels. Mensen, waar ook ter wereld, die enige opleiding hebben genoten - en hun aantal neemt met de dag toe - kunnen met elkaar communiceren in het Engels. Onze kinderen moeten zo vroeg mogelijk Engels leren. Op de universiteiten worden colleges in het Engels aangeboden en wie op het gebied van wetenschap verder wil komen, moet in het Engels publiceren. Hierbij komt nog iets. Stel dat in de tijd van de torenbouw de mensen wel reeds verspreid waren over de aarde, dan was, ondanks de ene taal, onderlinge communicatie nog steeds een probleem geweest. De afstanden waren te groot. Dit probleem is in onze tijd door het internet geheel ondervangen. Wie toegang heeft tot een computer met internet-aansluiting - en ook het aantal van hen neemt dagelijks toe - kan communiceren met 'de gehele aarde'.

De als ideaal geschetste situatie van Genesis 11 heeft nog een ander modern aspect. We horen de mensen tot twee maal toe zeggen: 'Welaan laten wij...' (vers 3: 'Welaan laten wij tichelen maken' en vers 4: 'Welaan, laten wij ons een stad bouwen') Dit is voor het eerst in het boek Genesis dat mensen tot elkaar spreken in de 'wij-vorm'. Dit 'wij' hoeven we zelfs niet op te delen in sprekers en 'gehoor'-zamen, nee, er staat uitdrukkelijk 'ze zeiden tot elkaar'. Dat 'elkaar' krijgt nog meer reliëf als we op de Hebreeuwse tekst letten: 'ze zeiden een man tot zijn naaste' (Statenvertaling: 'een ieder tot zijn

naaste'). Er is een volstrekte wederkerigheid: Hier zijn mensen aan het woord die elkaars gelijken zijn. De onderneming van Genesis 11 is niet het project van één man, zoals de stad die Kain stichtte (Gen. 4: 17), of van een dictator zoals de steden die Nimrod liet bouwen (Gen. 10:11-12). Het initiatief ligt geheel bij de gewone 'man' en zijn 'naaste'. De samenleving van toen was wat wij thans een democratie zouden noemen. Daarmee vertegenwoordigt zij een ideaal dat pas in onze tijd tot een wereldwijd aanvaarde norm is geworden. Zó dient een samenleving er volgens moderne opvatting uit te zien.

De democratische omgang met elkaar blijkt tot grote vindingrijkheid te leiden. De vlakte van Sinear, het latere Babylonië, waar de nieuwe mensheid zich vestigde, bood een geduchte uitdaging: Er was geen adequaat bouw materiaal voorhanden. Dank zij het gemeenschappelijke vernuft van de mensen wordt dit tekort echter omgezet in een voordeel. Ze vinden een nieuw bouw materiaal uit, namelijk de gebakken tegel ('tichel') die in de plaats komt van natuursteen, en ze ontdekken een nieuw middel om de tegels aaneen te kitten, namelijk asfalt dat het elders gebruikte leem vervangt. Met twee woordspelingen wordt in de Hebreeuwse tekst aangegeven hoe zeer tegel en asfalt imitaties waren van desbetreffende natuurproducten: 'En de tichel (*lebenah*) diende hun tot steen (*le-aben*) en het asfalt (*chemar*) diende hun tot leem (*chomer*)'.

Beide zijn tegelijkertijd veel bruikbaar dan het materiaal dat zij vervangen. Tegels kunnen in elke gewenste afmeting en hoeveelheid geproduceerd worden. Daarmee doen standaardisatie en massaproductie hun intrede. Asfalt, dat wil zeggen aardolie dat tot pek is gestold, is na enige verhitting veel effectiever dan leem. De mens heeft de natuur niet alleen nagebootst maar, wat hanteerbaarheid betreft, zelfs overtroffen. Hiermee is het beginsel van alle techniek gegeven. Tegels en asfalt staan aan het begin van een technische ontwikkeling die de laatste eeuwen in een stroomversnelling is geraakt en in onze tijd duizelingwekkende, om niet te zeggen huiveringwekkende hoogten heeft bereikt.

Met tegels en asfalt scheppen de mensen zich een nieuwe leefwereld: de stad. Daarmee volgen ze weliswaar Kain na - en dat klinkt onheilspellend genoeg - maar ze laten tegelijkertijd zien dat ze een geheel ander type van mensen vormen dan Kain. Dat blijkt uit het feit dat ze de stad willen voorzien van een toren waarvan 'de top tot de hemel reikt' om daarmee te voorkomen dat ze 'over de gehele aarde verstrooid worden'. Aan wat voor toren moeten wij hierbij denken? Binnen de voorstellingswereld van het Oude Testament komt hiervoor maar één soort van toren in aanmerking: de wachttorens van een

stad. Over zo'n toren lezen we onder andere in 2 Koningen 9:17. Iemand die boven op zo'n toren staat, kan de omgeving overzien en waarschuwen wanneer er in de verte gevaar dreigt. Omgekeerd kunnen mensen die ver dwaald raken zich aan die toren oriënteren.

De toevoeging dat de top van die toren tot de hemel zal reiken, moeten we verstaan vanuit de naïeve wijze, waarop men zich indertijd de verhouding tussen hemel en aarde voorstelde en wij dat nog steeds doen, als we in een vlak landschap staan en onze schoolkennis even vergeten. De hemel overspant als een koepel het ronde platte vlak van de aarde. Wanneer dan de top van de toren tot de hemel reikt, kan men vanaf deze toren de gehele aarde overzien en omgekeerd is er geen plek op aarde van waaruit men de toren niet meer kan zien. Indringers worden op tijd gesignaleerd en je voorkomt dat mensen aan de zwerf geraken. Zo houd je de mensheid veilig bijeen in de nieuw ontworpen werkelijkheid van de stad. Anders dan Kaïn die ooit de beruchte woorden sprak: '...ben ik mijns broeders hoeder?' (Gen. 4:9), zullen de stedenbouwers van Sinear straks op hun toren kunnen wijzen. Hij is de hoeder van, om de woorden van hierboven nogmaals aan te halen, 'de man' en zijn

'naaste'. Hoe trots de bouwers daarop waren, blijkt uit een veelbetekenend tussenzinnetje in vers 4: '...en laten wij ons een naam maken'.

Nu kan iedere leerling van de basisschool ons thans vertellen dat het bouwen van zo'n toren volstrekt onmogelijk is. De hemel is geen koepel en de aarde is geen rond plat vlak, maar een bol. Al bouw je nog zo'n hoge toren, je zult nooit vanaf die toren de tegenovergestelde kant van de aarde kunnen zien. Des te verrassender is het dat, wat de torenbouwers van toen met hun naïeve kijk op de wereld nastreefden, in onze tijd verwerkelijk is. De gehele aarde is thans te overzien niet vanaf een hoge toren, maar via om de aarde cirkelende satellieten. Met behulp van satellieten wordt de gehele aarde in kaart gebracht en is het plaatsbepalingssysteem GPS (Global Positioning System), onder meer gebruikt voor het navigatiesysteem van auto's, in staat elk ding of persoon waar ook ter wereld te lokaliseren. De mensen in de vlakke van Sinear hebben blijkbaar intuïtief beseft en in hun naïeve voorstellingen tot uitdrukking gebracht, wat ooit na vele eeuwen in het 'technische tijdperk' werkelijkheid zou worden.

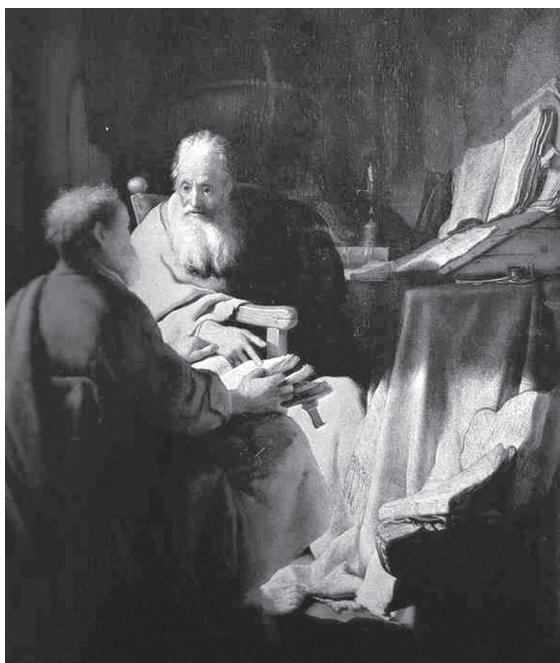
Ds. J. Riemersma, Sliedrecht

Rembrandt, een paulinisch christen

In dit Rembrandtjaar worden weer allerlei speculaties gedebiteerd over het geloof en het leven van de grote kunstenaar. Zo betoogt S.A.C. Dudok van Heel in zijn dissertatie die hij 31 mei j.l. te Nijmegen verdedigde, dat Rembrandt remonstrants geweest zou zijn. Een andere populaire opvatting is dat Rembrandt zich bij de Menonietische Doopsgezinden zou hebben aangesloten. Er is echter geen enkel historisch document dat hierop wijst. Integendeel, W.A. Visser 't Hooft heeft reeds in 1956 met de stukken aangetoond, dat Rembrandt al zijn kinderen in de Hervormde Kerk heeft laten dopen en zelfs op hoge leeftijd als doopgetuige aanwezig was bij de doop van zijn kleinkind.

Curieus is de visie van Mevrouw Gerda Hoekveld-Meijer die in haar studie *De God van Rembrandt* (Zoetermeer 2005) Rembrandt neerzet als een rebelse vrijdenker. Door een leesraster over zijn schilderijen te leggen, laat zij Rembrandt precies dát zeggen wat zij zelf denkt; een interpretatie die verrassend veel raakvlakken vertoont met de politieke theologie uit de zeventiger jaren van de vorige eeuw.

Een onbevooroordeelde bestudering van de bronnen leert ons iets anders. Het schilderstuk uit 1628 waarvan u op de volgende bladzijde een reproductie ziet, wordt gekenmerkt door de eenvoud en intimiteit van de calvinistische esthetiek. Lange tijd heeft er over dit schilderij onzekerheid bestaan. Het zou gewoon een genretafeel zijn van twee oude, eerbiedwaardige figuren. Het was de Nijmeegse kunsthistoricus Chr. Tümpel die het stuk identificeerde als *Het gesprek tussen Petrus en Paulus*. Hij vergeleek het met middeleeuwse voorstellingen van hetzelfde onderwerp. Wie bijv. in "De Lakenhal" te Leiden *Het Laatste Oordeel* van Lucas van Leyden bewondert, ziet in de beide buitenpanelen de apostelen Petrus en Paulus. Nog in een typisch stijf-middeleeuwse setting: beiden met hun traditionele attributen – Petrus met de sleutels en Paulus met het zwaard waarmee hij later gedood zou zijn. Deze voorstelling was voor Rembrandt de inventio voor het historiestuk dat hij in zijn Leidse tijd schilderde. Maar hij maakte er een levend geheel van: een echt gesprek in de ambiance van een studeerkamer. Laten wij het eens beter bekijken.

Het genadekarakter van het Heil

Rechts boven, op een tafel staat een houten lessenaar met een opengeslagen boek. Getuige de onvoltooide brief zat Paulus net aan het schuin oplopende blad te schrijven, toen Petrus binnenkwam. Paulus heeft de kaars uitgeblazen, de ganzenvaar naast de inktpot gelegd en zijn stoel achteruit geschoven om aandacht aan zijn bezoeker te schenken. Waarschijnlijk gaat het gesprek over de interpretatie van de Wet (Gal. 2:11-14). Petrus wilde de heidenchristenen nog steeds aan enkele Joodse wetten binden, maar Paulus ging uit van de *genade* van God. Niet door de werken van de Wet, maar door de genade worden wij behouden. Een boodschap die door de Reformatie van Luther opnieuw als een bevrijdende ontdekking naar voren was gebracht.

Hoe staat Rembrandt in dit geloofsgeschied? Het licht op het gezicht en het witte kleed van Paulus laat er geen twiifel over bestaan: voor Rembrandt is Paulus de superieure autoriteit en niet Petrus, de representant van het rooms-katholieke pausdom. Terwijl Petrus als rugfiguur lager geplaatst is en bovendien in de schaduw, heeft Paulus, die wij in het volle gezicht zien, een hogere positie gekregen. Petrus zit in een typisch luisterende houding. Hij houdt zijn vingers tussen de bladzijden van de Bijbel, alsof hij het antwoord op een vraag zoekt. Paulus buigt zich over naar Petrus en wijst naar een tekst die kennelijk het antwoord vormt. Intussen zijn Paulus' ogen indringend gericht op die van Petrus. Op dit leermoment valt het licht. Boven Paulus' hoofd bevindt zich een globe waarvan de standaard de vorm van een lichtend kruis rond een donkere wereld vertoont - een verwijzing naar Paulus' zendingsreizen: het Kruis zal de wereld overwinnen!

Zo is dit schilderij een picturale echo van de uitspraak van Joh. Calvijn in boek IV.6.15 van zijn *Institutie*: "Het is gepast dat wij het apostelambt van Paulus hoger achten dan dat van Petrus. Want de Heilige Geest heeft de taken onder hen zo verdeeld dat Hij Petrus voor de Joden maar Paulus voor ons bestemd heeft."

Dit schilderij is dus fundamenteel voor Rembrandts geloofsovertuiging: het Heil heeft genadekarakter. Dat blijkt ook uit zijn vele, vele etsen en schilderijen, zoals de Honderd guldenprent, de overspelige vrouw, de verloren zoon enz. Overal het thema van de genade. Het is frappant dat Rembrandt niet alleen in zijn jonge jaren, maar ook bij het ouder worden gefascineerd bleef door Paulus' genadeboodschap. In het beroemde *zelfportret* in het Rijksmuseum (1661) gaf Rembrandt aan Paulus zijn eigen gelaatstreken mee - duidelijk een artistieke geloofsbelijdenis. Want wat ons hierbij opvalt is dat Rembrandt/Paulus zichzelf niet schildert als een pontificaal man maar juist als een kwetsbaar mens. Zijn gelaat is oud, zijn haar grijs en zijn ogen dof en berustend. Maar ... wat strijkt er een prachtig licht over dit hoofd. Het licht van de genade! Rembrandt vereenzelvigd zich hier met Paulus "als een zwak mens, als de man die eens Saulus heette, de man die op de weg naar Damascus verrast werd door Gods genade." (Arthur K. Wheelock jr.). Aan het eind van Rembrandts stormachtige leven bleef hem niets anders over dan het adagium: "Mijn genade is u genoeg" (2 Cor.12:9).

Anderzijds zien wij juist in dit zelfportret óók het gevent van het zwaard. Dit verwijst, zoals wij hierboven al zeiden, naar Paulus' dood, maar óók naar het "zwaard van de Geest", het Woord van God. Hierbij past de vastberaden mond.

Rembrandt identificeert zich dus niet alleen met Paulus' zwakheid maar ook met diens strijdbaarheid. Ook Rembrandt voelt zich een mens met een missie: het Woord van God verbeelden met penseel en palet.

Bronnen:

- Léon Wencelius: *Calvin et Rembrandt*, Paris 1937
- W.A. Visser 't Hooft: *Rembrandts weg tot het Evangelie*, Amsterdam 1956
- Christian Tümpel: *Rembrandt*, Amsterdam 1986
- Arthur K. Wheelock jr.: *Rembrandts late religieuze portretten*, Zwolle 2006
- Volker Manath: *Kunst en confessie bij Rembrandt* in: Ernst van de Wetering: *Rembrandt - zoektocht van een genie*, Zwolle 2006
- Willem L. Meijer: *Rembrandt en het Evangelie*, Vaassen 2006
- S.A.C. Dudok van Heel: *De jonge Rembrandt onder tijdgenoten: Godsdiens en schilderkunst in Leiden en Amsterdam*, Nijmegen 2006

Niet thuis in de tijd...

Tasten naar een weg om te gaan

Een lezer en trouw bezoeker van de conferenties schreef aan mij onderstaande brief. Omdat waarschijnlijk bij velen de nood van de briefschrijver herkend wordt, drukt de redactie deze brief af met het antwoord dat dr. Klink gegeven heeft.

Geachte ds. H. Klink,

Het is naar aanleiding van het door u geschreven artikel in *Ecclesia* nr. 19 over de 'ontkerkelijking' dat ik deze brief schrijf.

Om te beginnen wil ik zeggen dat ik me er geheel in vinden kan en wat u schrijft volmondig moet beamen. De Kerk komt steeds meer te staan aan de rand van de samenleving, op een marginale plaats. Als je dan in een streek woont, zoals wij, waar de kerkgang nog redelijk goed is, dan lijkt dat op het eerste gezicht nog mee te vallen. Maar daar heb je met andere zaken te maken: gescheurde gemeenten, met alle gevolgen van dien. Ik hoef er niet over uit te wijden, het is ons allemaal bekend.

Maar dat is ook niet de bedoeling van deze brief.

Ik heb uw artikel gelezen en herlezen en in het bijzonder de alinea waarin u schrijft dat er onder predikanten veelal weinig te merken valt van een 'sense of urgency' (een besef dat de tijd dringt) greep mij aan.

Wie is hierdoor nog gedreven? Daarbij haalt u J.H. Newman aan, Paulus, Luther, Calvijn en Groen van Prinsterer, waarbij we zeker ook de naam mogen vermelden van W. Aalders. Dankbaarheid is er en blijdschap over het feit dat zij er geweest zijn en om alles wat zij ons hebben nagelaten.

Maar toen ik zo las van het besef dat de tijd dringt, keek ik niet meer om me heen, maar keek ik naar mezelf. Wat kan een 'gewoon gemeentelid' van de PKN zoals ik daar nu mee? Een gemeentelid die te maken heeft met een kerk, waarin ik me ten diepste niet thuis voel, terwijl ik daarbij ook zeker geen behoefte heb om naar de Hersteld Hervormde Kerk te gaan. Dit is een vraag die me al lange tijd, maar zeker na het lezen van het bewuste artikel, zeer sterk bezig houdt. Dan kan natuurlijk aangevoerd worden dat er maar veel gebed mag zijn. Op zich is dat waar, maar het kan zo heel makkelijk een doodoener zijn. Aan de andere kant: voor activisme heeft zeker Kohlbrugge ons altijd gewaarschuwd. Maar door dit alles loopt een mens soms muurvast.

Op voorhand weet ik dat u hierop geen pasklaar antwoord hebt. Toch wilde ik het u meedelen.

Met hartelijke groet in verbondenheid van iemand die zich meer en meer voelt zoals de vrouw van H.P. Scholte zei, toen ze met haar man naar Amerika gegaan was: een 'stranger' in een 'strange' land.

Geachte lezer van ons blad,

Hartelijk dank voor uw schrijven. Wat begrijp ik uw gevoel goed! Het moet voor een betrokken gemeentelid, die de Hervormde Kerk in het bijzonder en de Kerk als zodanig liefheeft, heel moeilijk zijn in het huidige kerkelijke klimaat. Temeer omdat hij of zij min of meer afhankelijk is van de opstelling van ambtsdragers en predikanten. Deze laatsten hebben nog enigszins het gevoel dat zij iets kunnen doen. Ik bedoel ermee: zij kunnen de preekstoel nog op, aan de hand van het Woord iets zeggen, ook over de huidige situatie. Een 'gewoon' gemeentelid kan dat niet. Dan loop je inderdaad soms muurvast, zeker als je beseft dat het aan alle kanten mis gaat: een kerk die geen identiteit heeft, scheuringen, kerkverlating enz. enz. Wat een verdriet en wat een strijd.

Wat daarin te doen, zonder in activisme te vervallen? Ik weet inderdaad geen pasklaar antwoord. Maar wat kun je beter doen dan naar de Bijbel grijpen. Naar passages als die van Jeremia die het mee moest maken dat het volk weggevoerd en Jeruzalem verwoest werd en die meegenomen werd naar Egypte. Naar de Klaagliederen – wat een klachten! En toch gloort temidden van die klachten iets van hoop. Naar Habakuk, die na bange klachten schreef: "Alhoewel de vijgeboom niet bloeien zou en er geen opbrengsten aan de wijnstokken zijn, de vrucht van de olijfbom teleurstellen, al zouden de akkers geen spijs opleveren, de schapen uit de kooi verdreven zijn en er geen runderen in de stallingen zijn, nochtans zal ik juichen in de HERE, jubelen in de God van mijn heil..."

En wat gebeurde er nota bene in die tijd en dat in Egypte? Een groot wonder. In de diaspora kwam een gemeente tot stand, de synagoge. Een vertaling van de Bijbel in het Grieks, die een geweldige wereldhistorische betekenis heeft gehad.

Wat gebeurde er in de galoettijd (de tijd van de ballingschap, die Israël beleefde als een oordeel)? Het boek Daniël ontstond, de visioenen. In de druk van die jaren werden wijsheidsboeken geboren, die hun betekenis hebben tot op de dag van vandaag. Dat zat vast op individuen en het hing af van de leiding van God, die men vooraf niet kent.

Zou dat ook nu niet kunnen, nu ook wij in een apocalyptische situatie zijn gekomen? Ik moet denken aan de laatste boeken van dr. W. Aalders. Het was zijn diepe overtuiging dat wij in Nederland en wereldwijd meer en meer in een situatie gekomen zijn, die apocalyptisch aandoet. In zo'n tijd voldoen met alle respect de antwoorden niet meer van de Wet en de vroege profeten, hoe belangrijk die ook zijn – evenmin als in Israël in de galoetperiode. Er was een voortzetting van Wet en profeten nodig zoals Daniël en de wijsheidsliteratuur. En benadigde enkelingen hebben die kunnen geven.

Drs. J.G. Barnhoorn, Nunspeet

Twee boeken

Jan Luyken, kennen wij hem nog? Ja, hij leeft nog onder ons voort, doordat in verscheidene plaatsen een straat naar hem is genoemd. En wanneer wij nog iets van hem weten, dan zal dit ongetwijfeld op zijn dichterschap betrekking hebben. Dat mag ook wel, want hij was, zoals het in het "Liedboek voor de Kerken" opgenomen register van componisten, dichters en vertalers ons in herinnering brengt, "de grootste lyrische en geestelijke dichter van zijn tijd". Vandaar, dat de samenstellers van het "Liedboek" hem aan de vergetelheid onttrokken hebben door een drietal liederen van hem op te nemen: de gezangen 190, 379 en 433, waarin wij de "echte" Luyken ontmoeten: een man, die met de geest van zijn eerste dichtbundel, *De Duytse Lier* (1671) - die voornamelijk amoureuze liederen bevatte - volkomen gebroken heeft. In zijn latere bundels valt geen enkel spoor meer van een wereldse gezindheid op te merken. Hier spreekt de Doperse mentaliteit, die hij van huis uit meegekregen heeft.

Luyken als graveur

Jan Luyken (1649 - 1712) is echter niet alleen, zelfs

Zo is het ook nu: er is een climax nodig van de theologie en prediking die er geweest is. De climax van Openbaring aan Johannes 1. Wij hebben de *volledige* wapenrusting nodig om staande te kunnen blijven. Niet alleen de rechtvaardigingstheologie, maar ook de Johanneïsche geschriften en de latere geschriften van Paulus. Ook de geschriften van Wijsheid van Salomo en Jezus Sirach – kortom heel de Bijbel. Om staande te kunnen blijven in deze tijd en om de verwachting levend te houden op Hem, die gezegd heeft: "Mij is gegeven alle macht in hemel en op aarde" en "Zie (let daarop), IK ben met u alle dagen, tot de voleinding van de wereld." Hij die ons ook nu nabij is, heeft gezegd: "IK kom plotse-ling" (Openbaring aan Johannes 22: 20. Iets van dat uitzicht moet ons, nu veel ons ontvallen is, dragen. Dan staan we op *bijbelse* bodem. En *die* bodem is ons gebleven ook nu de Hervormde Kerk is weggefallen. Is dat niet de bodem die Kohlbrugge had toen hem het lidmaatschap der Ned. Herv. Kerk willekeurig was onthouden...?

Met broederlijke groet,
H. Klink

niet in de eerste plaats, dichter geweest. Geboren en getogen in Amsterdam (waar hij, in 1712, ook gestorven is, en opgeleid tot schilder, voorzag hij in zijn levensonderhoud door het vervaardigen van etsen, o.a. voor bijbels en ter illustratie van zijn eigen werk. Deze etsen - samen met zijn zoon Caspar heeft hij er meer dan drieduizend (!) gemaakt - verraaden, net als zijn vele tekeningen, een grote mate van oorspronkelijkheid.

Tot de vele boeken, die door Luyken zijn geïllustreerd, behoort ook een viertal geschriften van John Bunyan (1628 - 1688), waaronder diens werlbekende *The Pilgrim's Progress*, dat hij naar alle waarschijnlijkheid voor een groot deel in de cel - niet minder dan twaalf jaar heeft hij in gevangenschap doorgebracht - geschreven heeft.

Enkele jaren geleden heeft de neerlandicus Dr. H. van 't Veld een proefschrift aan Luyken gewijd, *Bemide broeder die ik vand op 's werelts pelgrimswegen*.¹ In deze studie, een beschrijving en een analyse van de door Luyken vervaardigde illustraties bij deze vier geschriften van Bunyan, wordt ons van Luyken een heel ander beeld ge-

schetst dan voorheen, door andere auteurs, geboden werd. Van 't Veld stelt, dat Luykens verwantschap met het gedachtengoed van de Duitse mysticus Jacob Böhme veel minder sterk is dan men de jaren door heeft betoogd. De schakel, die Luyken met Bunyan verbindt, is niet in een zekere mate van congenialiteit met Böhme gelegen, maar in de Bijbelse notie van het leven als een pelgrimstocht. Een motief, dat zich, nadat hij de illustratie van Bunyans werken heeft voltooid, gaandeweg sterker in zijn werken laat gelden, zowel in zijn godsdienstige poëzie, zijn geestelijke liederen en zijn pastorale brieven als in de door hem vervaardigde etsen. Het verdient overigens onze aandacht, aldus Van 't Veld, dat Luyken, door deze en gene wel als een "stille in den lande" gekarakteriseerd, door zijn optreden als illustrator van Bunyan een figuur van mondiale cultuurhistorische betekenis is geworden.

In de studie van Van 't Veld, die meer dan 200 illustraties telt, worden de druk, de illustratie en de receptie van de vier geschriften van Bunyan wereldwijd geanalyseerd en besproken. Hierbij blijkt, dat zowel in Engelse en Noord-Amerikaanse uitgaven van Bunyans geschriften als in verscheidene Europese - waaronder Nederlandse en Duitse - vertalingen, met name in de achttiende eeuw, Luykens prenten of volkomen integraal of nagenoeg onveranderd in ets- of in houtsnede-vorm zijn overgenomen.

Bunyans "Christenreis"

Van 't Veld heeft er goed aan gedaan, ons deze illustraties onder de aandacht te brengen. Hij heeft het hierbij echter niet gelaten. In 2004 verscheen er een studie van zijn hand, aan de persoon van Bunyan gewijd: *De pelgrimsstaf is in mijn hand*.² Een boek, waarin Bunyan - nog steeds, aldus de omslag van het boek, een van 's werelds meest gelezen christelijke schrijvers - midden in het bewogen politieke, kerkelijke en maatschappelijke leven van het 17de-eeuwse Engeland, en wel in het bijzonder van het graafschap Bedfordshire - de wereld, waar hij thuishoorde - wordt geplaatst.

The Pilgrims's Progress (1678) - volstrekt enig in zijn soort - is reeds in 1682 in het Nederlands vertaald, maar een wetenschappelijk verantwoorde biografie van Bunyan in onze taal was tot nog toe niet verschenen. Vandaar, dat het boek van Van 't Veld zonder meer in een leemte voorziet, te meer daar de schrijver aan alle geschriften van Bunyan aandacht heeft geschonken, hetgeen vooral daarom is toe te juichen, omdat Bunyans boeken in ons land slechts voor een deel bekendheid hebben gekregen.

Bunyan: wie neemt in de gejaagde tijd, waarin wij leven, nog de moeite, van zijn geschriften kennis te nemen? Ik ben bang, dat er maar weinigen zijn, met wie dit het geval is. Ook onder hen, die nog steeds naar de kerk gaan, hebben de veelal volstrekt inhoudsloze amusementsprogramma's, ons door radio en TV geboden, in de loop der jaren helaas zoveel slachtoffers gemaakt, dat men aan het lezen van werken als van Bunyan vandaag de dag niet of nauwelijks meer toekomt. Welnu, het boek van Van 't Veld kan ons, boeiend en helder geschreven als het is, voor de grote waarde van b.v. *De Christenreis* de ogen openen. En daarom: zoek de stilte, neem *De pelgrimsstaf* ter hand en laat een en ander op u inwerken! U zult er ongetwijfeld veel vreugde aan beleven.

- 1) Een (keurig verzorgde) uitgave van "De Banier" (Utrecht), waarvan de ondertitel luidt: "Jan Luyken (1649 - 1712) als illustrator en medereiziger van John Bunyan (1628 -1688)". ISBN: 90-336-0479-5. Prijs: € 24,95.
- 2) Eveneens door "De Banier" uitgegeven. ISBN: 90-336-0563-5. Ook van dit - insgelijks fraai uitgegeven - boek bedraagt de prijs slechts € 24,95. De titel is ontleend aan Lied 208 uit de bundel "Uit aller mond", een lied van F.A. Lampe.

Conferentie 2007

Op de laatstgehouden vergadering van het bestuur van de stichting "Vrienden van Dr. H.F. Kohlbrugge" werd gesproken over de conferentie die Deo volente volgend jaar gehouden zal worden. Hoewel nog vele zaken zijn te regelen, werden al wel datum en plaats gekozen. De datum is zaterdag 21 april en de plaats zal, evenals dit jaar, de Grote Kerk van Vianen zijn. Aan veel conferentiegangers in 2006 is deze locatie goed bevallen. Omdat ook enkele kritische geluiden werden gehoord van de zijde van hen die op openbaar vervoer zijn aangewezen, besloot het bestuur na te gaan welke de mogelijkheden zijn om de reis van Utrecht naar Vianen te vergemakkelijken. Nadere bijzonderheden kunnen de lezers mettertijd tegemoet zien.